

5. Сидоров П.И., Парняков А.В. Введение в клиническую психологию: Т. 1.: Учебник для студентов медицинских вузов. – М.: Академический Проект, 2000. – 416 с.
6. Специальная психология: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.И. Лубовский, Т.В. Розанова, Л.И. Солнцева и др.; Под ред. В.И. Лубовского. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 464 с.
7. Marschark M., Spencer P.E. Deaf studies, language, and education // Oxford university press, 2003. – 500 p.

В статье проанализированы основные стадии эволюции научных взглядов на развитие мышления детей с нарушениями слуха. На основании теоретического анализа выделены основные особенности развития мышления незлышащих детей в условиях сенсорной депривации.

At this article is analyzed the main stages of the evolution of scientific views on the thinking development of children with hearing impairments. On the basis of theoretical analysis it is opened the main features of the thinking development of deaf children in sensory deprivation environment.

©2012 p.

В. Г. Захарченко (м. Київ)

МИСТЕЦТВО ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ

Актуальність дослідження дитячо-батьківських стосунків залишається досить високою і сьогодні, особливо в аспекті пошуку форм взаєморозуміння, зближення двох світів (дитячого і дорослого) досить близьких і взаємозалежних, але не завжди мирно співіснуючих. Як діти, так і їхні батьки в спілкуванні один з одним часто відчувають багато труднощів, обмежень, які ведуть до переживань і погіршення їхніх взаємостосунків.

Яким чином припинити рухатись по замкненому колу, як навчитися визнавати в дитині особистість з її правом бути собою, як навчитися приймати і розуміти дитину, які умови необхідні для взаєморозуміння і які для цього існують способи у дорослих, і особливо, у батьків?

Метою статті є аналіз феномена дитячо-батьківських стосунків в контексті їх змісту і форми, виявлення умов для побудови ефективних стосунків.

Процес взаємостосунків супроводжується переживаннями як дитини так і дорослого. Фігура переживання виникає між учасниками процесу взаємодії. Переживання дитини вказують на відношення дитини до батьків, а переживання батьків вказують на ставлення батьків до дитини в конкретній ситуації. Л.С. Виготський визначив соціальну ситуацію розвитку як «цілком своєрідне, специфічне для даного віку, надзвичайне, єдине і неповторне відношення між дитиною і оточуючою її дійсністю [1, с. 258].

Налаштувати свідомість дитини на сприйняття конкретного смислового змісту допомагає форма. Вчинки реальних осіб, які оточують дитину, вчинки історичних осіб, відображені в історичних джерелах, також вчинки літературних персонажів дають можливість пізнати ті «ідеальні форми», орієнтуючись на які дитина вчиться будувати власну дію.

Л.С. Виготський формулює як одну із центральних позицій психології мистецтва аксіому про те, що тільки в певній своїй формі художній твір чинить свій психологічний вплив, художній твір, якщо зруйнувати його форму, втрачає свою естетичну дію [2, с. 54]. Нерідко в дитячо-батьківських стосунках домінує саме форма, а не зміст. Але, на жаль, форма дитячо-батьківських стосунків часто базується лише на бажанні батьків, наприклад, реалізувати обрану ними систему виховання без врахування дитячої позиції. І тоді взаємини батьків і дітей часто набувають потворних, а не прекрасних форм, що призводить до частих конфліктів, відчуження у дитячо-батьківських стосунках.

На думку, Ф.М. Достоевського «враження прекрасного», яке залишається на все життя, є одним із важливіших моментів в становленні особистості. Саме воно створює капітал для подальшого життя.

Альоша Карамазов (герой роману «Брати Карамазови» Ф.М. Достоевського) звертаючись до хлопчиків, говорить про те, що нічого немає вищого і сильнішого, і здоровішого, і кориснішого для життя, як хороший спомин, і особливо винесений ще з дитинства, з батьківського дому. Якась прекрасна, свята згадка, збережена з дитинства, можливо і є самим кращим вихованням. Якщо багато набрати таких спогадів з собою в життя, то врятована людина на все життя. І навіть якщо і один тільки хороший спогад при нас залишиться в нашому серці, то і це може послужити коли-небудь нам ради спасіння [3, с. 850].

Дитинство – період, який впливає на все життя людини, і дорослі відповідальні за те, як воно проходить. Як же наповнюється життя дитини враженнями, які будуть жити її все життя? Спочатку батьки впливають на дитину, потім дитина здійснює аналогічний вплив на батьків, потім дитина приміряє цей вплив до самої себе у зовнішньому плані, і, нарешті, він переміщується у внутрішній план саморегуляції.

Створення нових ціннісних смислів у взаємостосунках дітей і батьків дозволяє збагачувати досвід реального життя, а не використовувати стереотипи стосунків, які викривлюють дійсність. Якщо між дітьми і батьками не народжуються нові смисли, процес взаємостосунків утруднюється. Зі своїми незмінними поглядами, формами їх пред'явлення залишаються як діти, так і їхні батьки. В такому випадку мова взаєморозуміння неможлива, а це в свою чергу веде до соціально неприйнятних форм поведінки, які характеризуються як порушення соціалізації, асоціальність, соціальна дезадаптація.

Основним критерієм цієї групи порушень є невідкорення регулюючим правилам і нормам соціуму, в якому знаходяться діти, в тому числі і в сім'ї. Ці порушення пов'язані з впливом середовища. Якщо дитина розвиваючись, витримує сильний тиск на свої потреби і границя між зовнішнім і внутрішнім виявляється дуже слабкою, вона потрапляє під тиск соціальних цінностей. Індивід зливається з групою, дитина зливається з батьківськими потребами, але при цьому втрачає

свою особисту автентичність, відбувається гіперсоціалізація. Якщо границя, навпаки занадто міцна і тиск викликає зворотній опір дитини це призводить до гіпосоціалізації.

Не засвоївши в сім'ї по тим чи іншим причинам позитивних цінностей, дитина здобуває джерело соціальної ідентичності в малій кримінальній чи «перед кримінальній» групі, яка стає для неї референтною. Цінності цієї групи не лише задають підлітку правила і норми поведінки, але і фільтрують чи блокують засвоєння ними макросоціальних і загальнолюдських цінностей. Таким чином, у випадку девіантного розвитку ми маємо одночасно і картину гіперсоціалізації, і картину гіпосоціалізації, причому гіперсоціалізація – по відношенню до малої референтної групи, а гіпосоціалізація – по відношенню до мікросоціальних спільнот. Причина високої сприйнятливості до кримінальних цінностей, на думку Д.О. Леонтьєва, полягає в тому, що вони більш, чим мікросоціальні цінності, «дружні» по відношенню до індивідуальних потреб [4, с. 344].

Отже, можна припустити, що якщо форма взаємостосунків в соціальному середовищі (в т.ч. в сім'ї, школі) не достатньо дружня, підтримуюча, приймаюча по відношенню до дитини, то це веде до того, що дитина шукає підтримку, розуміння й прийняття за межами сім'ї, школи чи усамітнюється, «закриваючись» від оточення, залишаючись наодинці зі своїми труднощами.

Суб'єктивна інтерпретація зовнішніх подій учасниками взаємин має форму особистісних конструктів. Форми особистісних конструктів будуються із вербальних і невербальних засобів (слова, міміка, жести і т.п.). В залежності від того, як уточнюються і розуміються смисли і значення суб'єктивних проявів один одного сторони наближаються чи віддаляються один від одного.

Відсутність зовнішньої підтримки, а не її наявність може послаблювати чи гальмувати і силу, і здоровий розвиток індивідуальності дитини.

«Внутрішній ресурс» дитини стає «ресурсом» тільки в тому випадку, якщо він може бути в нагоді для якоїсь справи. Справа ця може проявитися лише у зовнішньому світі. Таким чином, якщо підтримка навколишнього середовища не поєднується з внутрішнім ресурсом дитини, то потенціал дитини може залишитись незапитаним і нерозвиненим.

Спостереження за дітьми (і дорослими) засвідчують, що під час роботи чи гри їм більше подобається робити те, що добре виходить, але крім того, як підкреслює Г. Уілер, «... ми відчуваємо додатковий приплив енергії, здійснюючи дію, яка добре приймається і цінується у зовнішньому полі. І навпаки, ми змушені боротися з почуттям сорому і у нас «опускаються руки» в тих галузях, де нас критикують, відхиляють чи ми відчуваємо свою непотрібність. В першому випадку людина відчуває себе на «вершині світу», у неї виникає відчуття легкості, в буквальному смислі – підйому, іноді навіть фізичної «припіднятості», в іншому випадку – відчуття важкості, пригнобленості – «пригніченості» [5, с. 246].

Отже, для кожного з нас, у тому числі і для дитини необхідний резонанс в соціальному полі, який дасть приплив енергії. Відчуття збудження виникає, якщо з'являється яка-небудь людина чи спільнота, схвалюючи нас в тій діяльності, де здавалося б ми були на самоті.

Більша частина творчості йде від людей, тісно пов'язаних з підтримуючою і розуміючою спільнотою. Саме «відповідність» між внутрішнім і зовнішнім надає, підтримує енергію і сприяє розвитку гнучкості і продовженню росту. Але якщо дитині не вистачає зовнішньої підтримки від її оточення, то діяльність і прояви дитини мають менше енергії. В такому випадку дитині важче створити щось нове, своє. Без очікуваної реакції у зовнішньому полі ідея дії «втрачає енергію», увага направляється на щось інше. І знову, енергія «натхнення» чи «підйому» (на протигагу «опусканню рук») і «пригніченості») завжди пов'язана з успішним встановленням зв'язку (чи хоч би його намаганням) з полем навколо нас. Будь-яка подія завжди десь в полі знаходить підтримку – або ж у «внутрішньому полі» переконань, бажань чи мобілізації і направленні енергії, яку ми називаємо силою волі чи рішучістю, або ж у «зовнішньому полі» чи в його обох «частинах».

Чи не звідси з'являється проблема девіантної поведінки дітей? Адже не знаходячи підтримки в сім'ї, частіше всього дитина все ж таки знаходить її, але уже в іншому середовищі.

Г. Уілер [5] звертає увагу на те, що якщо в дитинстві чи в більш пізньому віці наше релевантне соціальне поле виявиться активно ворожим, чи караючим, чи просто повністю байдужим і безвідповідальним стосовно важливих аспектів і змін «внутрішнього Я», наших бажань, почуттів і потреб, то що ж відбувається з нами в процесі розвитку?

Чи можемо ми пізнати в повній мірі свою «істинну природу» в умовах відсутньої підтримки? Які почуття можуть виникнути у дитини, коли зовнішнє поле її активно відштовхує? З якими переживаннями залишається дитина, який висновок робить з цього досвіду?

Якої підтримки і в якому саме віці не вистачає в житті дитини? Що могло б допомогти їй в особистісному розвитку? На які підтримки може спиратися дитина у взаємостосунках з дорослими для досягнення своїх цілей?

Важливо звернути увагу на те, де в полі («всередині») - в своїй енергії, зусиллях, звичках і т.п. чи «зовні» - в новій енергії, нових поглядах, одержаних від інших людей) шукає дитина підтримку для досягнення своєї мети чи вирішення якогось питання. Які підтримки знаходять, на що намагається опертися, щоб прийти до бажаних змін?

Отже, підтримка всього поля в цілому надає дитині енергію і робить зміни можливими, а відсутність чи обмеження нової підтримки робить старі моделі, попередню організацію поля стійкою і не підлягаючою змінам. Якщо в дитинстві дитина відчуває і отримує доступну і актуальну їй підтримку від значимих людей в різних видах своєї діяльності, вона досягає більшої продуктивності, росту, розвитку своїх здібностей. І, навпаки, якщо дитина не одержує відгуку, підтримки від близьких їй людей, то у більшості випадків вона одержує фрустрацію, самотність, незадоволеність, і навіть сором.

Форми підтримки від значимих людей, і в першу чергу від батьків, бувають різні. Так, батьки приймають нас, чогось вимагають, чимось діляться, якимось реагують, вступають в діалог, захищають, захоплюються і т.п. І результати дитячо-батьківських взаємодій бувають різними. Але як навчитися допомагати дитині в розвитку, не травмуючи її?

В процесі розмови «складаються» певні стосунки, народжуються ситуації і досвід взаємин. Кожна розмова має тему і форму втілення.

Це можна порівняти з народженням будь-якого твору мистецтва. Так, наприклад, зміст, взятий в цілому, є головною, визначальною стороною твору, бо він для того і створюється, щоб втілити думки і почуття художника про життя і передати їх людям, а форма є засобом вирішення даної задачі і тому залежить від змісту, ним визначається.

Форма, яка відповідає змісту, прискорює його розвиток, тоді як форма, яка перестала відповідати зміненому змісту, гальмує подальший його розвиток. Взаємостосунки змісту і форми – типовий випадок взаємостосунків діалектичних протилежностей, які характеризуються як єдністю, так і конфліктами між ними. Єдність змісту і форми відносна, в ході розвитку безумовно виникають конфлікти і протиріччя між ними, в результаті яких відбувається боротьба змісту і форми (взаємопереходи змісту і форми, «наповнення» старої форми новим змістом, зворотній вплив форми на зміст і т.п.).

Розгляд вищенаведених ідей через призму дитячо-батьківських стосунків, дає можливість побачити ту складність і суперечливість між змістом батьківських послань і тією формою, в якій батьки це роблять. Часто результатом такої невідповідності є конфлікт, непорозуміння, відчуження в дитячо-батьківських стосунках. Саме дитинство – період, який впливає на все життя людини, і дорослі відповідають за те, як воно проходить. На наш погляд, саме форма «батьківської мови» робить спілкування цікавим, значимим, важливим (чи навпаки, болючим, конфліктним) в житті дитини.

З цього виходить, що сучасним батькам слід навчитися будувати стосунки з дітьми так, щоб дитина винесла з батьківського дому саме той спогад, який створить її основу духовного життя. Сьогодні дитячо-батьківській проблематиці присвячується все більше і більше спеціальної, а також популярної літератури, наукових досліджень. Здавалося б, вже достатньо знань мусить бути у батьків в питаннях виховання і розвитку дітей, але на практиці відбувається навпаки. Все частіше доводиться говорити про проблеми взаємостосунків, які виникають у взаєморозумінні дітей і батьків, про деструктивну, девіантну поведінку дітей.

На наш погляд, на практиці саме якості і формі взаємостосунків приділяється недостатньо уваги. Всі знають, що і як говорити дітям. Але все це залишається на рівні уявлень. Дії батьків в стосунках з дітьми не приносять бажаних результатів. «Батьківська мова» часто не підтримує, не зрозуміла дітям, агресивна і навіть ворожа. Але саме мистецтво володіння «батьківською мовою» є тією формою від якої залежить порозуміння чи непорозуміння, близькість чи відчуження, конфліктність чи безконфліктність у взаємостосунках з дітьми, а у підсумку і результат цих стосунків.

На жаль «батьківській мові» практично ніде не вчать. Кожний оволодіває «мистецтвом батьківства» самостійно в процесі особистого життєвого досвіду. Над мовою стосунків з дітьми необхідно працювати все життя, і все життя батьки будуть вчитися знаходити ті форми і засоби, які можуть стати для їхньої дитини тим хорошим спогадом, винесеним з дитинства, з батьківського дому. Якщо багато набрати таких спогадів з собою в життя, то врятована людина на все життя. Але часто батьки, вихователі користуються якимись «правильними» штампами, які не дають ефекту взаєморозуміння, підтримки і близькості.

Якщо говорити про форму дитячо-батьківських стосунків, то форма сприяє розвитку змісту спілкування, якщо вона відповідає йому, вона гальмує розвиток, якщо застаріла і не відповідає змісту. Між старою формою і новим змістом загострюється протиріччя, воно доходить до конфлікту, виникає застій, кризовий стан. Для поновлення можливості розвитку стара форма повинна бути замінена новою. Це завжди відбувається в природі і суспільстві. Протиріччя між новим змістом і старою формою є важливим стимулом руху і розвитку. Наприклад, якщо в дитячо-батьківських стосунках залишається тільки стара (чи звична) форми турботи, (наприклад, поглядати, обняти свою дитину-підлітка), то це викличе бурхливу реакцію зі сторони підлітка, на що батьки можуть також обурюватися. Адже у підлітка виникає потреба в цілковито іншій формі підтримки, а ніж у дитини дошкільного віку. Виникає запитання про те, а чи знають батьки і соціальне оточення дитини, і як саме дізнаються, чого потребує ваша дитина насправді.

Отже, на сьогодні актуальним завданням залишається вибір і розробка гнучких форм в сфері виховання і розвитку дітей. І без різноманітності і багатства форм підтримки і прийняття в дитячо-батьківських стосунках не обійтись. Мудрість полягає в тому, щоб не випускати з виду ні змістовну сторону спілкування, ні її форму. Ставлення до дітей – своєрідний «лакмусовий папірець» на людяність.

Вивчаючи форми дитячо-батьківських стосунків В.А. Петровський звернув увагу на феномен відчуження [6, с. 269-277]. Відчуження розглядається ним як втрата людиною почуття власної суб'єктивності в спілкуванні зі значимими іншими людьми. На основі використання методики «Батьківська поаяльність» було виявлено чотири найчастіші типи реакцій батьків на неординарні прояви дітей: 1) 29% - покарання (негативна реакція засудження, близька до вербального чи фізичного покарання); 2) 20% - кепкування (досліджуваний проявляє реакцію байдужості, залишає поведінку дитини без уваги чи кепкує, переходячи тим самим в умовно-ігровий план); 3) 46,5% - пояснення (досліджуваний намагається прояснити для дитини ситуацію «відкоригувати» її поведінку, не вникаючи в мотиви слів чи вчинків дитини); 4) 4,5% - децентрація (досліджуваний намагається зрозуміти мотиви, приховану логіку дитини, приймає її позицію, сприймає її як суб'єкта міжособистісної взаємодії).

Діти, батьки яких відсторонюються, усуваються від них, характеризуються негативними почуттями до них, ворожістю, конфліктністю і закритістю в присутності батьків. В сім'ях з «благополучною» дитиною у дорослих виражений рівень децентрації, вони частіше визнають припустимію точку зору дитини, хоч і пропонують свою, вони не схильні карати. Таким чином, в дослідженнях В.А. Петровського підтвердилась гіпотеза, згідно з якою відчуження дитини є наслідок деперсоналізуючого спілкування з нею дорослого.

Виховання і розвиток дитини – це величезна праця і відповідальність. В своїх лекціях «Психологічна топологія шляху» М.К. Мамардашвілі говорить: «Дивовижний тягар, який людина при будь-якому приводі хоче скинути з себе, - тягар праці і свободи. Тому що нічого неможна без праці. Наприклад, без праці неможливо навіть найпростішого відчуття пізнати. Адже ми весь час зіштовхуємося з тим, що наприклад, відчувати справедливість – недостатньо для справедливості. Відчувати любов – недостатньо для любові» [7, с. 47].

Отже, розвиток дитячо-батьківських стосунків повинен здійснюватися на основі «психології двох сторін», щоб поглянути на зустріч дітей і батьків як на досвід, який постійно змінюється, адже трансформація може здійснюватися тільки «завдяки іншому» [8, с. 278].

На завершення хочеться звернутися до ідей А. Ленгле: «Де ж можна навчитися опиратися на самого себе? Хто мені говорив про це, коли я був дитиною, і хто підтримував мене в тому, щоб я звертав увагу на те, що я відчуваю? Нам слід було переглянути методи виховання і педагогіку і *шукати форми*, які сприяли б розвитку власного чуття дитини і сприймати її почуття з повагою. Той, хто не навчився проживати те, що є для нього важливим, і не може покластися на це почуття, стає чужим самому собі. Тому що якщо я не можу покластися на своє власне відчуття, на що ж тоді орієнтуються мої рішення? Хто тоді в численних життєвих ситуаціях скаже мені, як вчинити? Для того щоб орієнтуватися у власному житті, необхідно вміти покластися на своє чуття [9, с. 226].

Допомогти дитині навчитись покластися на своє чуття в першу чергу покликани батьки. Батьківство – це стан, який постійно змінюється в умовах нормативних і ненормативних криз, що призводить до переосмислення своєї позиції, до зміни дитячо-батьківських стосунків, до нового рівня батьківського становлення. Тому важливо вивчати і розуміти дитячо-батьківські стосунки з тим, щоб допомогти як дітям так і батькам знайти оптимальні засоби їхньої взаємодії.

В ідеалі емоційна атмосфера дитячо-батьківських стосунків повинна характеризуватися взаємним прийняттям, емпатією, підтримкою, високим рівнем задоволення потреб всіх членів сім'ї, включаючи дітей. «Культура до іншої людини, визнання права дитини на вибір самостійного шляху розвитку, заохочення автономії дитини, взаємна повага, рівноправність в прийнятті рішення в проблемних ситуаціях – такі віхи демократичного устрою сім'ї, котрі не дуже звичні для нашого вжитку, але дуже цінні, якщо будувати життя по моральним і психологічно далекоглядним канонам» [10, с. 162].

Література

1. *Виготский, Л.С.* Собрание сочинений: В 6 т./ Л.С. Виготский. – М., 1982-1984. Т.4.С. 258.
2. *Виготский Л.С.* Психология искусства. – Мн.: Современное Слово», 1998. – 480 с.
3. *Достоевский Ф.М.* Братья Карамазовы: [роман] /Федор Михайлович Достоевский. - М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – 876 с.
4. *Леонтьев Д.А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – 3-е изд., доп. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.
5. *Уилер Г.* Гештальттерапия постмодерна: за пределами индивидуализма. – М.: Смысл, 2011. – 464 с.
6. *Петровский В.А.* Человек над ситуацией. – М.: Смысл, 2010. – 559 с.
7. *Мамардашвили М.* Лекции о Прусте (психологическая топология пути). М.: Ad Marginem, 1995. – 547 с.
8. *Жан-Мари Робин.* Быть в присутствии другого: этюды по психотерапии – М., Институт Общегуманитарных Исследований, 2008. – 288 с.
9. *Лэнгле А.* Что движет человеком? Экзистенциально-аналитическая теория эмоций: Пер. с нем./ Вступ. Ст.С.В. Кривцовой. – 2-е изд. – М.: Генезис, 2009. – 235 с.
10. *Хозиев В.Б.* Психологическое консультирование родителей: Учеб. пособие/ В.Б. Хозиев, М.В. Хозиева, С.В. Дзетовецкая. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2008. – 504 с.

В детско-родительских отношениях актуальным и сегодня остается поиск форм взаимопонимания, сближения двух миров (детского и взрослого). Форма и характер взаимоотношений определяет результат взаимопонимания. Если в детстве ребенок чувствует и получает доступную и актуальную поддержку от значимых людей в разных видах своей деятельности, он достигает большей продуктивности, роста, развития своих способностей. И, наоборот, если ребенок не получает отклика, поддержки от близких ему людей, то в большинстве случаев он испытывает фрустрацию, одиночество, покинутость, неудовлетворенность, а часто даже стыд.

In children's and parental relations remains relevant today to find forms of understanding to bridge two worlds (child and adult). The form and nature of the relationship determines the result of mutual understanding. If a child feels in her childhood and gets the available and relevant support from important people in all its activities, it reaches a greater productivity, growth, and development of their abilities. Conversely, if the child does not receive a response, support from people close to him, then in most cases it is frustration, loneliness, feeling drained, dissatisfaction, and often even shame. Keywords: child-parent relationships, feelings, Sereda, form and content, impressions, feelings, meanings, support.

©2012 р.

С. Л. Кравчук (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗИ ЯК НЕГАТИВНОГО ЕМОЦІЙНОГО ПРОЯВУ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Емоційне переживання може приводити до різних порушень психіки, які в різних культурах мають свої особливості і назви. Негативний вплив на здоров'я людини сильних і стійких негативних емоцій загальноновизнаний. Ще німецький філософ В. Гумбольдт стверджував, що зберігати в пам'яті негативні предствалення рівнозначно повільному самогубству.

У 80 відсотків випадків за даними медиків інфаркт міокарда виникає чи після гострої психічної травми, чи після тривалого психічного напруження. В той же час Є.П. Ільїн [7] вважає сильно перебільшеною думку, що негативні емоції